

Nachtzwaluwen in de schijnwerpers in Hechtel-Eksel

Carlo van Seggelen, projectbegeleider Bosland,
Ondersteunend Centrum van het Agentschap voor
Natuur en Bos,
Zwarte Weg 2, B-2490 Balen,
Eddy Ulenaers, boswachter,
Agentschap voor Natuur en Bos,
Peerderbaan 31, B-3940 Hechtel-Eksel.

In het kader van het project Gemeenten Adopteren Limburgse Soorten wenste de gemeente Hechtel-Eksel een soort die representatief was voor het typische droge, voedselarme zandlandschap dat zo kenmerkend is voor deze Noord-Limburgse gemeente. Met de Nachtzwaluw vond de gemeente de ideale soort. Niet alleen is de gemeente van oudsher één van de grootste Vlaamse bolwerken voor deze kwetsbare soort. Er stonden binnen de gemeentegrenzen ook diverse plannen op stapel waarin de Nachtzwaluw en de typische broedhabitat voor deze soort, centraal stonden.

In het beboste noorden van de gemeente had Hechtel-Eksel in 2005 samen met stad Lommel en het Agentschap voor Natuur en Bos een partnership voor duurzaam bosbeheer afgesloten waar behoud en ontwikkeling van bestaande en potentiële natuur- en landschapswaarden één van de belangrijkste doelstellingen waren. Snel daarna sloot ook de gemeente Overpelt zich hierbij aan en zo ontstond een ambitieus plan dat momenteel bekend staat als het project Bosland. In de bosbeheerplannen die in 2006 volgden, was de Nachtzwaluw een belangrijke doelsoort en tal van daarin opgenomen maatregelen waren ten gunste van deze soort (Indeherberg *et al.*, 2005), mede ingegeven door de studie van Indeherberg *et al.* (2002).

In dezelfde periode ging in het militair domein Kamp van Beverlo het Europese Life-project

Foto: Carlo van Seggelen

Danah van start waar eveneens meer ruimte gecreëerd werd voor typische soorten van heide en stuifzand. In het actieplan Nachtzwaluw zijn de geplande maatregelen uit genoemde plannen overgenomen (Fourneau, 2008).

Kortom, het bolwerk voor de Nachtzwaluw, dat de gemeente Hechtel-Eksel al was, zou met de op stapel staande plannen alleen maar meer versterkt kunnen worden. Een ideale combinatie om de Nachtzwaluw als adoptiesoort te kiezen en de kans om ook daadwerkelijk iets voor deze soort te doen.

Verwezenlijkingen

Terreinacties

In de gemeente Hechtel-Eksel liggen een aantal kerngebieden waar gerichte terreinacties zijn uitgevoerd. In een aantal gevallen is de Nachtzwaluw de belangrijkste doelsoort. In enkele andere situaties profiteert de Nachtzwaluw mee van genomen maatregelen. We bespreken deze acties per kerngebied.

Pijnven-Paardshaagdorenberg

Situering: Het boscomplex Pijnven-Paardshaagdorenberg is in het uiterste noorden van de gemeente Hechtel-Eksel gelegen en strekt zich ook uit over de gemeenten Lommel en Overpelt.

Uitvoerende instanties: gemeente Hechtel-Eksel, Agentschap voor Natuur en Bos,

Vlaamse Landmaatschappij.

Genomen maatregelen: De maatregelen bestaan vooral uit het creëren van een netwerk van brede dreven van minimaal 20-25 m breed. Daarnaast werden bestaande vennetjes in omvang vergroot en door middel van brede dreven met elkaar verbonden. In het zuiden werden enkele voormalige stuifduinen ontbost, ontstronkt en werd de humuslaag verwijderd. In het noordwesten (stad Lommel) werd eveneens een ven vergroot (Vriesputten) en werden in het landbouwgebied Balengracht gronden aangekocht en ingericht als heischrale graslanden. In figuur 1 zijn alle in de periode 2005-2009 genomen maatregelen weergegeven.

Militair domein Kamp van Beverlo

Situering: Het militair domein Kamp van Beverlo strekt zich uit over een oppervlakte van ruim 5 000 ha tussen de kernen van Hechtel, Leopoldsburg en Koersel. Het ten zuiden van de Kamperbaan gelegen deel (3 200 ha) wordt, in voortdurend nauw overleg met Defensie, beheerd door het Agentschap voor Natuur en Bos en ligt deels in de gemeente Hechtel-Eksel.

Uitvoerende instanties: Het Agentschap voor Natuur en Bos en Defensie.

Genomen maatregelen: In het kader van het Life-project DANAH, een Europees gesubsidieerd natuurherstelproject op twaalf militaire domeinen in Vlaanderen, waarvoor Defensie en het Agentschap voor Natuur en Bos van 2004 tot midden 2010 de krachten bundelen (DANAH = Defensie + ANB = NATuurHer-

stel), is een groot aantal maatregelen uitgevoerd met heide- en landduinenherstel als hoofddoel. De Nachtzwaluw zal één van de soorten zijn die hiervan zullen profiteren. Op een oppervlakte van ca. 150 ha op het grondgebied van de gemeente Hechtel-Eksel werd in verboste vennen, droge en natte heiden, boomopslag weggekap en werd aangeplant naaldbos op voormalige landduinen verwijderd. De Nachtzwaluw zal één van de soorten zijn die hiervan profiteren. In figuur 2 zijn de belangrijkste clusters van maatregelen weer-gegeven.

Resterheide

Situering: Aan de zuidrand van de gemeente Hechtel-Eksel, op de grens met Peer.

Uitvoerende instanties: Natuurpunt en het Agentschap voor Natuur en Bos.

Genomen maatregelen: Aan de zuidrand waar de eigendommen van Natuurpunt en het Agentschap voor Natuur en Bos aan elkaar grenzen is een aantal maatregelen genomen waarvan de Nachtzwaluw mee kan profiteren. Hoofddoel van de maatregelen was het creëren van extra geschikt habitat voor de Kleine ijsvogelvinder waarvan nu reeds een kleine populatie aanwezig is. De bosrand is er golvend gemaakt en er is meer ruimte gecreëerd voor loofbomen (met name berk). De ijle bosrand gaat over in heide en schraalgrasland. Deze heide is in 2008-2009 ontstaan door genomen maatregelen (Natuurpunt) in het kader van het Life-project Dommeldal. Centraal in het bosgebied van Resterheide is een brede strook bos verwijderd onder een hoogspanningsleiding. Van de nood, omwille van veiligheidsredenen mogen onder een hoogspanningsleiding geen te hoge bomen staan, is ook een deugd gemaakt. De open

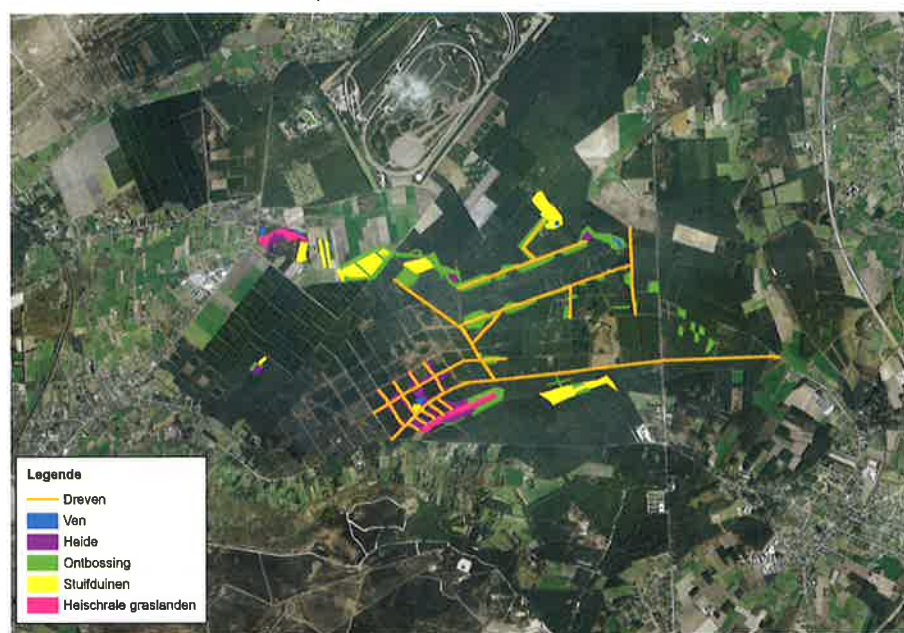
strook is golvend aangelegd en zal in de toekomst beheerd worden als een afwisseling van open heischrale delen met kleine bosjes die periodiek als hakhout zullen worden afgezet.

Schuylenswijjer

Situering: Net ten noorden van Resterheide, stroomafwaarts van de Begijnenvijvers.

Uitvoerende instanties: Natuurpunt.

Genomen maatregelen: Een voormalige maïs-akker van ca. 1 ha is in 2009 door de gemeente Hechtel-Eksel in beheer gegeven aan Natuurpunt. In 2010 zal het perceel worden heringericht (in het kader van het Life-project Dommeldal) met heide als belangrijkste doel. Mogelijk kan ook de Nachtzwaluw hiervan profiteren.

Figuur 1. Genomen maatregelen ten gunste van de Nachtzwaluw in het boscomplex Pijnven-Paardshaagdorenberg in de gemeenten Hechtel-Eksel, Lommel en Overpelt.

Figuur 2. Overzicht van de locaties waar gerichte beheermaatregelen ten gunste van (onder andere) de Nachtzwaluw in het militair domein Kamp van Beverlo uitgevoerd worden.

In den Brand

Situering: Gelegen tussen de kern Hechtel en het militair domein Kamp van Beverlo.

Uitvoerende instanties: gemeente Hechtel-Eksel en het Agentschap voor Natuur en Bos. **Genomen maatregelen:** Ten gunste van psamofiele heide en korstmosvegetaties is het gebied in 2008-2009 meer open gemaakt en zijn een aantal percelen met Corsicaanse den-nen gedund. De maatregelen kunnen ook een gunstig effect hebben op de Nachtzwaluw.

Monitoring

Op Vlaams niveau is de Nachtzwaluw een schaarse soort met een verspreiding die zich beperkt tot de hoge zandgronden in Limburg en de Antwerpse Kempen. In Limburg komt de soort in een vrijwel aaneengeschaalde zone voor, die loopt van het Bergervan (Neeroeteren) in het zuidoosten tot aan de heidegebieden in Lommel in het uiterste noordwesten van de provincie. Daartussen liggen relatief grote concentraties van deelpopulaties in het Pijnven, militair domein Kamp van Beverlo, schietterrein van de Luchtmacht (Meeuwen-Helchteren), de Mechelse Heide en de vallei van de Ziepbeek/ Kikbeekbron (Vermeersch *et al.*, 2004). Vermeersch *et al.* (2004) schatten de Vlaamse populatie op 500-550 broedparen. Gelet echter op de toegenomen populatie in Nederland mag verwacht worden dat ook in Vlaanderen de populatie licht is gestegen (SO-VON, 2002, Kleunen *et al.*, 2007). Het is mogelijk dat momenteel de Vlaamse populatie geschat kan worden op 600-700 broedparen.

Aantal territoria

Het tellen van Nachtzwaluwterritoria is geen

sinecure. Men moet in de randen van de nacht op pad, tot maximaal één uur na zonsondergang. Bij grotere dichtheden is het niet eenvoudig de door elkaar vliegende en roepende Nachtzwaluwen te onderscheiden en te tellen. Het monitoren van de soort is dan ook een tijdrovende klus.

In het boscomplex Pijnven-Paardshaagdorenberg worden de territoria van de Nachtzwaluw sinds 1994 geteld (figuur 3).

Uit figuur 3 blijkt dat het de Nachtzwaluw de laatste jaren voor de wind gaat. In figuur 4 is te zien dat vrijwel alle territoria zich concentreren op de open plekken en dreven in het bos. Ook de recente toename manifesteert zich in de nieuw ontwikkelde brede dreven en vergrootte vennen en landduinen. Ook in andere gebieden binnen de gemeente worden nieuwe territoria geteld. Een fraai voorbeeld is de verschijning in 2009 van een territorium in het gebied In den Brand, waar vóór de uitgevoerde werken in 2008 geen Nachtzwaluw werd vastgesteld.

In het zuidelijk deel van het militair domein Kamp van Beverlo is in 2008 een gedeeltelijke basiskartering uitgevoerd van een geselecteerd aantal soorten, waaronder de Nachtzwaluw. Ook hier mag gesteld worden dat dit militair domein één van de belangrijkste Vlaamse bolwerken is. Er werden minimaal 123 territoria geteld. Daarbij moet wel worden vermeld dat gedeeltelijk gewerkt is met nabootsing van de zang om zo vogels te verleiden tot zang. Met name in gebieden waar de dichtheden al hoog zijn, kan dit leiden tot een

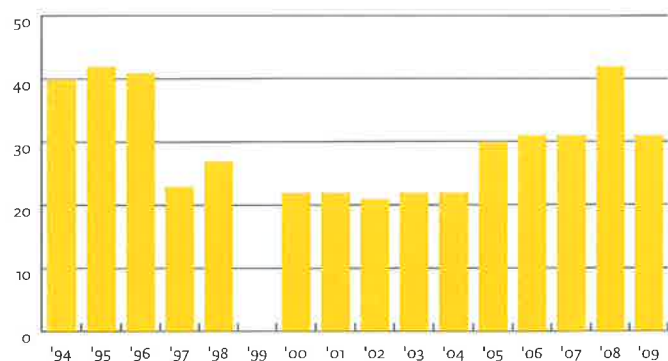
overschatting, mede ingegeven op basis van het gedragsonderzoek dat in 2009 is gestart. Hieruit is namelijk gebleken dat enerzijds mannetjes tot op ruime afstand (vele honderden meters) gelokt kunnen worden en anderzijds mannetjes tot op grote afstand van hun territorium zangactiviteit vertonen (tot ruim 2 km!). Daarentegen zijn enkele delen van het militair domein minder intensief onderzocht. Een schatting van ca. 120-140 territoria voor het gebied mag als reëel worden beschouwd. Ca. 30-40 territoria daarvan liggen binnen de gemeente Hechtel-Eksel. Daarnaast komt de soort in onbekend aantal voor op het aangrenzende schietterrein ten noorden van de baan Leopoldsburch-Hechtel, dat omwille van veiligheidsredenen zelfs niet voor monitoring toegankelijk is. Gelet op de terreingesteldheid en waarnemingen vanaf de wel toegankelijke rand, mag verwacht worden dat het om ca. 40-45 territoria kan gaan.

Op basis van bovenstaande gegevens kan gesteld worden dat de gemeente Hechtel-Eksel naar schatting een populatie van ca. 90-105 territoria herbergt, maar liefst ca. vijftien procent van de totale Vlaamse populatie.

Gedrag

Om het effect van de genomen beheermaatregelen voor de Nachtzwaluw goed te kunnen evalueren, is het niet alleen noodzakelijk om het aantal territoria jaarlijks te tellen. Het is ook van belang meer inzicht te krijgen in het terreingebruik van Nachtzwaluwen. Daarom is het Agentschap voor Natuur en Bos in nauwe samenwerking met vrijwilligers van het Platform Fauna en Flora gestart met het zenderen van Nachtzwaluwen. Hiertoe zijn in juni 2009 vier vogels (drie mannetjes en één vrouwtje) voorzien van een zender en nauwlettend met een radio-ontvanger gevolgd. Dit onderzoek, een primeur voor België, heeft reeds in het eerste jaar verbluffende resultaten opgeleverd die in de toekomst van belang zijn voor het tellen van Nachtzwaluwen en het beschermen van gebieden waar de soort voorkomt. De belangrijkste conclusies worden hieronder opgesomd:

- Mannetjes zijn slechts gedurende 15-45 minuten actief met zang in hun territorium. Daarna wordt het territorium verlaten om voedsel te zoeken, maar wordt nog wel op andere plaatsen gezongen. Dit kan gebeu-

Figuur 3. Aantal territoria van de Nachtzwaluw in het boscomplex Pijnven-Paardshaagdorenberg in de periode 1994-2009 (bron: Agentschap voor Natuur en Bos).

ren tot op 2 km van het territorium in gebieden waar zich ook andere territoria bevinden.

- Nachtzwaluwen zijn voor hun voedsel in belangrijke mate afhankelijk van het omliggende (agrarische) buitengebied (figuur 5). Daarbij zijn, met name tijdens de periode dat de vogels eieren leggen en jongen hebben (cirkels vóór 1 augustus in figuur 5), de gebieden met een relatief extensief agrarisch gebruik (veel grasland) in trek, of open gebieden die ingericht zijn als natuurreservaat. Intensieve maïsakkers werden gemeden.
- Naast het omliggende buitengebied is ook gebleken dat de open plekken rond vennetjes (zie kaart 1), frequent worden gebruikt om voedsel te zoeken.
- In de periode dat Nachtzwaluwen jongen hebben foerageren mannetjes op een grotere afstand van het nest dan het vrouwtje. Het gezenderde vrouwtje verliet in deze tijd zelfs nauwelijks het bos, terwijl het mannetje dit wel deed.
- Overdag slapen Nachtzwaluwen in bomen in de directe nabijheid van hun territorium. Gedurende het seizoen zijn ze zeer plaats-trouw.
- Nadat de jongen uitgevlogen zijn, blijven Nachtzwaluwen zeer trouw aan hun territorium tot op de dag dat ze naar het zuiden vertrekken. In deze periode waarin de vogels moeten opvetten voor de lange trektocht, wordt op grote afstanden voedsel gezocht buiten het bos. Deze afstanden kunnen oplopen tot 8 km buiten het territorium (cirkels ná 1 augustus in figuur 5).

Kansen en knelpunten

Uit de genomen maatregelen en gerichte monitoring is gebleken dat de Nachtzwaluw snel reageert op een verbetering van het leefgebied. In de toekomst is het van belang open structuren in stand te houden. Het opnieuw verbossen van heiden kan nadelig zijn voor deze soort. Het geeft echter ook aan dat er nog tal van kansen liggen om met weinig moeite nieuw leefgebied te creëren, wat perspectieven biedt voor de toekomst. Een belangrijk potentieel knelpunt in de toekomst is een toenemende recreatiedruk. Uit buitenlands onderzoek is gebleken dat Nachtzwaluwen gevoelig zijn voor verstoring; met name loslopende honden zijn nefast (Liley & Clark, 2003). Bij de verdere ontwikkelingen in Bos-

land en op het militair domein is dit een punt van aandacht.

Dankzij het recente zenderonderzoek is gebleken dat ook het omliggende buitengebied van belang is voor Nachtzwaluwen. In de toekomst is het dan ook belangrijk deze natuur-

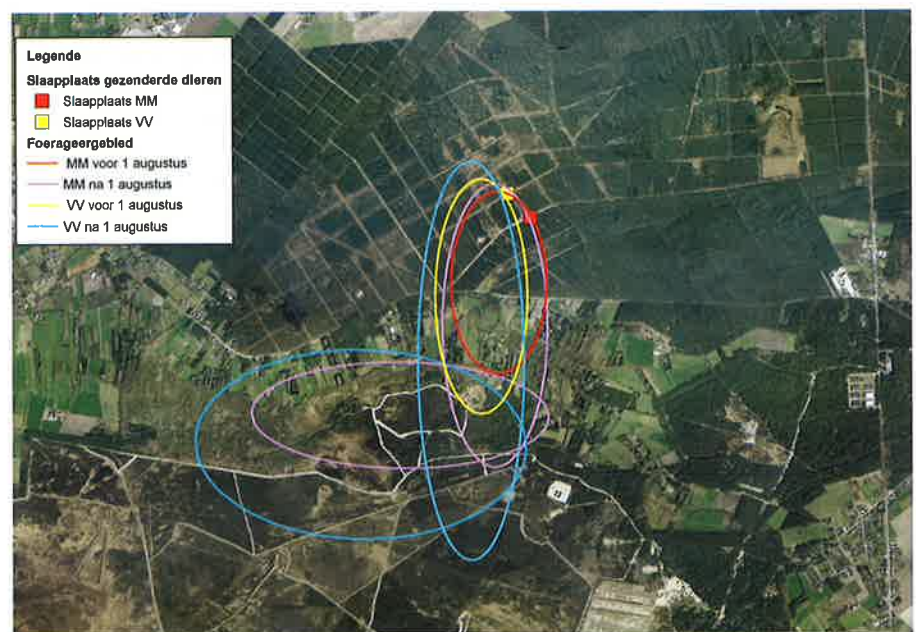
en bosterreinen waar Nachtzwaluwen broeden, correct te beheren.

Conclusies

In Hechtel-Eksel is gebleken dat het goed samenwerken tussen verschillende instanties

Figuur 4. Verspreiding van de Nachtzwaluw in het Pijnven en omgeving in 2009 (bron: Agentschap voor Natuur en Bos).

Figuur 5. Foerageergebieden van twee gezenderde Nachtzwaluwen in 2009 in het Pijnven, gemeente Hechtel-Eksel. De op kaart ingetekende elipsen zijn gebaseerd op vele tientallen nauwkeurig vastgestelde data gedurende het seizoen. MM = mannetje; VV = vrouwtje (bron: Agentschap voor Natuur en Bos).

Foto: Regionaal Landschap Lage Kempen

kan leiden tot mooie resultaten. Het herstel van het historische Slijkven en het open kappen van voormalige stuifduinen in gemeentelijke bossen is daar een fraai voorbeeld van. Het is voor een gemeente niet evident dergelijke maatregelen te nemen. Dankzij het gemeentelijk beleid en (financiële) steun van de Vlaamse Landmaatschappij en het Agentschap voor Natuur en Bos was een dergelijk ambitieus plan realiseerbaar. Ook de integrale natuurontwikkeling in Resterheide op de grens van gronden van Natuurpunt en het Agentschap voor Natuur en Bos is een voorbeeld van hoe iets gezamenlijk gerealiseerd kan worden. De samenwerking tussen Defensie en het Agentschap voor Natuur en Bos laat zien dat ook op dergelijke terreinen verschillende functies hand-in-hand kunnen gaan.

Een tweede belangrijke conclusie is het onderkennen van het nut van een degelijke monitoring. Dankzij de koppeling van beheer-maatregelen aan gerichte monitoring kan het nut van ingrijpende maatregelen aangetoond

en verantwoord worden.

Als een gemeente en andere natuur- en bosbeherende instanties (en de militaire overheid) écht iets willen doen voor een soort en daar creatief over nadenken, dan is in Hechtel-Eksel met de Nachtzwaluw gebleken dat dit zijn vruchten afwerpt.

Referenties

- FOURNEAU, J. (ed.), 2008. ACTIEPLAN HECHTEL-EKSEL. Nachtzwaluw (Nr. 16). Een uitgave van de provincie Limburg, D/2007/5857/75, 105 pp.
- GABRIËLS, J., 2004. In: VERMEERSCH, G., A. ANSELIN, K. DEVOS, M. HERREMANS, J. STEVENS, J. GABRIËLS & B. VAN DER KRIEKEN. Atlas van de Vlaamse Broedvogels 2000 – 2002: 262-263. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud 23, Brussel, 496 pp.
- INDEHERBERG, M., J. GABRIËLS & G. VAN DE GENACHTE, 2002. Onderzoek naar de opbouw van een duurzame populatie Nachtzwaluw (*Caprimulgus europaeus*) in de provincie Limburg. Eindverslag, 97pp.
- INDEHERBERG, M., J. DE GREEF, L. JANSSEN, D. GORISSEN, K. DE COSER, M. HEYNEN, W. VERHEYEN, G. VAN DE GENACHTE & L. WALLAYS, 2005. Visieontwikkeling voor de openbare bossen Lommel en Hechtel-Eksel m.i.v. het Domeinbos Pijven. Aeolus, Diest.
- KLEUNEN, A., H. SIERDSEMA, M. NIJSSEN, V. LIPMAN & D. GROENENDIJK, 2007. Het Jaar van de Nachtzwaluw 2007. SOVON-onderzoeksrapport 2007/10. SOVON Vogelonder-

zoek Nederland, Beek-Ubbergen.

LILEY, D. & R.T. CLARK, 2003. The impact of urban development and human disturbance on the numbers of Nightjar *Caprimulgus europaeus* on heathlands in Dorset, England. *Biological Conservation* 114: 219-230.

SOVON Vogelonderzoek Nederland, 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Naturalis/KNMV, Leiden, 583 pp.

Summary

The municipality of Hechtel-Eksel adopted the nightjar (*Caprimulgus europaeus*), a logical choice as the municipality houses one of Flanders largest populations. The 'Agentschap voor Natuur en Bos', responsible for management in most forests in Hechtel-Eksel, has already for years accommodated its management to the needs of the nightjar. The adoption of this species by the municipality gave these efforts an extra stimulus. They also censused this species since 1994 and noted numbers increased the last couple of years. In 2009 four birds were radiotagged to study their behaviour.